

8. *Крымский С.Б.* Культурно-цивилизационные сдвиги на рубеже тысячелетий // *Цивилизационная структура современного мира.* В 3-х томах. - Т. 1. Глобальные трансформации

современности. – К.: Наукова думка, 2006. - С. 607-646.

9. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира. Социология XXI века. – М.: Логос, 2004. – 355 с.

Л.В. Рыжко

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО: ОСОБЕННОСТИ НАУЧНОГО ПРОСТРАНСТВА

В статье анализируются трансформации научного пространства информационного общества, обусловленные формированием постнеклассического типа рациональности, прагматической ориентацией современной науки и обращением к гуманитарным ценностям.

L. Rizhko

THE INFORMATION SOCIETY: SPECIFIC OF SCIENTIFIC SPACE

The article analyzes the transformation of the scientific space of information society, conditioned by formation of post-nonclassical type of rationality and pragmatic orientation of modern science and an appeal to humanitarian values.

УДК 160.1:164:165.172

Л.М. Шенгерій, д-р філос. наук, доц.

ПРОДУКУВАННЯ ПРИНЦИПІВ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ЗНАННЯ В ДОРОБКУ АРИСТОТЕЛЯ

Полтавська державна аграрна академія

У статті проведено аналіз доробку Аристотеля в контексті логіко-раціональної моделі пізнавальних процесів.. З'ясовано, що особлива увага зосереджується на аналізові другої складової моделі – продукуванні формальних принципів і засобів стандартизації знання.

Вступ

Більш ніж двохтисячолітня історія розвитку логіки свідчить про те, що протягом всього цього часу вона мала складні та розгалужені зв'язки з різними сферами людської культури. Розвиток логіки у різні часи стимулюється прагненням вирішити проблеми, що виникають у царинах філософії, математики, політики, теології, лінгвістики тощо. Не є виключенням і одна з фундаментальних і вічних філософських проблем – проблема раціональності.

Логіка як наука про досконалі міркування та раціональність, як характеристика людського знання перебуває в центрі дослідницької уваги ще з часів Античності. Особливої актуальності вони набувають у ХХ ст., коли відбувається якісна переоцінка логіки та раціональності, що відбувається під впливом парадигми множинності. За таких умов особливий інтерес викликає дослідження взаємозв'язків логіки та раціональності, різноманітних їх трансформацій протягом періоду традиційної логіки.

Аналіз досліджень і публікацій

Найчастіше предметом логічного аналізу виступають окремі фрагменти застосування поняттєвої матриці теорії раціональності в логічних теоріях: раціональної діяльності, різних типів раціональності, різноманітних модифікацій принципу раціональності, раціональної дії, раціонального агента та ін. Цілісний аналіз взаємозв'язків логіки й раціональності на традиційному етапі розвитку логічного знання представляє науковий інтерес з точки зору історії логіки та дозволяє виявити вплив логічних теорій, сформульованих із залученням поняттєвої матриці раціональності, на розвиток логічного знання.

Необхідність дослідження взаємозв'язків логіки та раціональності з філософської точки зору визначається тим, що будь-яка логічна система, що містить систему понять із царини раціональності, слугує експлікацією певної філософської проблематики. Тобто сьогодні неможливо повною мірою осягну-

ти філософську концепцію класичної, й особливо некласичної раціональності без вивчення її двосторонніх взаємозв'язків і корельованості з логікою.

У працях зарубіжних і вітчизняних науковців, насамперед, Г. Х. фон Врігта, Р. Х. Заріпова, А.Т. Ішмуратова, А.Є. Конверського, М.В. Поповича, В. О. Смірнова, О. Д. Смірної, В. Д. Титова, Р. Ханни, Я. Хінтіки та ін., аналізуються окремі питання взаємозв'язків традиційної логіки та раціональності. Щодо цілісних досліджень, присвячених цій проблематиці, то вони відсутні не тільки у вітчизняній, але й у світовій логіці та філософії. Факт недостатньої розробленості проблематики взаємозв'язку й взаємовпливу традиційної логіки та раціональності зумовлює актуальність цього дослідження.

Постановка завдання

Для аналізу взаємозв'язків логіки та раціональності важливим є виокремлення їх спільної спрямованості на стандартизацію знання. Раціональність тут розглядається як процедура стандартизації результатів пізнавальної діяльності, що містить системи чи сукупності раціональних принципів стандартизації знання [1, с. 31-37]. Логіка спрямована на рефлексію над знанням і виробляє основні принципи та засоби, для операцій стандартизації над знанням. Будь-яка наука використовує логічні поняття «факт», «гіпотеза», «істина», «аргумент», «доведення», «спростування» та ін. Можна стверджувати, що без використання стандартів логіки та раціональності неможливе навіть саме існування наукового знання.

Завданням філософської теорії раціональності слугує продукування раціональних принципів стандартизації знання, на підставі яких в межах логіки виокремлюються формальні принципи та засоби стандартизації знання, що слугують формальними експлікатами раціональних принципів. Важливо підкреслити узгодженість, адекватність формальних принципів логіки з раціональними принципами стандартизації знання. Формальні принципи та засоби

стандартизації знання використовуються в пізнавальних процесах як формальні стандарти логічної, філософської та наукової діяльності. На підставі вказаного з'ясовано, що інваріантом в структурі взаємозв'язків логіки та раціональності слугує логіко-раціональна модель пізнавальних процесів. Структура моделі включає три компоненти, що знаходяться в ієрархічному взаємозв'язку: 1) формулювання раціональних принципів стандартизації знання в філософській теорії раціональності; 2) формалізація раціональних принципів стандартизації знання в логіці з їх подальшою трансформацією у формально-логічні принципи стандартизації знання; 3) застосування логічних формальних принципів стандартизації знання в логічних, філософських та наукових дослідженнях.

Метою цієї статті є дослідження основних компонент логіко-раціональної моделі пізнавальних процесів у доробку Аристотеля.

Основна частина

З Аристотеля розпочинається якісно новий етап в опрацюванні логічних принципів стандартизації знання завдяки перегляду поглядів на *logos*. У IV-III ст. до н.е. завершується період софістики як «неприрученої» раціональності, який можна охарактеризувати як «епоху дитячого захвату з приводу тільки-но відкритої сили слів (логосу) за умов правильного чи неправильного використання аргументів» [2, с. 82]. Антична логіка, що узгоджується з раціональними принципами пізнання, з'являється в результаті критичної рефлексії над софістикою саме в доробку Аристотеля. З його філософією пов'язують зародження не тільки логічної науки, але й фундаментального підходу до розуміння раціональності як експлікації діяльності розуму в гносеологічних процесах та нормативному мисленні.

Важливою формою раціонального пізнання слугує теорія, яка вперше виникає у античній Греції. Її виникнення ґрунтується на переконанні античних мислителів у тому, що з деяких самоочевидних, простих, наочних істин можна завдяки логічній техніці дедуктивно вивести значну кількість неочевидних евристичних тверджень. У результаті нескінченний клас висловлювань природної мови розбивається на два підкласи – скінченну множину вихідних висловлювань та нескінченну множину похідних положень, які є висновками логічних міркувань [3, с. 151]. Це вказує на важливість аналізу концепції Аристотеля для дослідження взаємозв'язків логіки та раціональності.

У концепції Аристотеля аналіз міркувань спирається на пізнавальний принцип, згідно якого може існувати тільки єдине значення, що визнається істинним. Саме воно набуває модусу знання. Тому правильні міркування є єдиними у своєму роді та будуються згідно правил логіки, які, у свою чергу, залишаються незмінними після свого відкриття. У такому разі будь-який мислитель розглядається як окрема ланка в загальному ланцюгу авторів доведень, що вибудовуються згідно деякого раціоналістичного світогляду, який, у свою чергу, експлікується шляхом теоретичного конструювання: «Міркування проводяться ніби-то з позиції абсолютного

суб'єкта й будь-який окремий мислитель чи дослідник додає свою ланку в загальний ланцюг істинних положень та доведень» [4, с. 8-9]. Аристотель здійснив фундаментальний аналіз, насамперед, типології правильних дедуктивних міркувань, які гарантують істинність висновку за умови істинності засновків. Разом із тим необхідно відмітити, що за часів античності в концепціях софістів, Епікура та ін. зароджується альтернативна модель істини, що визнає її множинний характер.

У пізнавальних процесах Аристотель надає перевагу розумові, тобто, по суті, обстоює раціоналістичний шлях пізнання. В Аристотеля раціональність тісно корелює з логікою та аналітикою. Поняття «*logos*» є так само важливим у грецькій філософії та логіці, як і «*ratio*».

У концепції Аристотеля виключеним із картини світу, тобто зі сфери раціонального, є все те, що принципово не може бути об'єктом чуттєвого сприйняття – нескінченний, пустий простір, але все інше утворює єдину цілісну систему, будь-який елемент якої може бути осягнений за допомогою почуттів. Ця загальна схема будови світу і утворює *ratio* світу, його розум та логіку. Згідно з Аристотелем, слід розрізняти абстрактний та конкретний аналіз буття як відображення зв'язку раціональності з наукою.

Для прояснення аристотелівського розуміння взаємозв'язків логіки та раціональності проаналізуємо визначення раціонального у праці «*Метафізика*». «Всі люди від природи прагнуть до знань. Підтвердженням цьому слугує потяг до чуттєвих сприйняття: адже незалежно від того, чи є від них користь, їх цінують заради них самих» [5, с. 85]. Аристотель відокремлює знання від відчуттів, вказує на їх нетотожність. Разом із тим, будь-яка гносеологічна процедура, на думку Аристотеля, починається саме з них. Стосовно методології, то науковець упевнений у існуванні єдиних, універсальних шляхів гносеологічного осягнення як світу в цілому, так і людини, оскільки форми і закони буття та мислення є тотожними по своїй сутності й мають одне і те ж саме джерело. У сфері гносеології Аристотель виокремлює різні онтологічні прошарки. Так, він стверджує, що «матерія сама по собі не може бути пізнаною. З одного боку, існує матерія, що сприймається почуттями, а з іншого – та, що сприймається розумом, наприклад, об'єкти математики» [6, с. 207]. Він розуміє переваги розуму в гносеологічних процесах і щодо чуттєвого пізнання зазначає, що «це річ легка, і будь-яка мудрість у ній відсутня» [там само, с. 121].

Особливе значення у концепції Аристотеля відводиться першопочаткам, що вивчаються в рамках філософії, і які пізнати найважче: «Першопочатки є найбільш складними для пізнання, ... але вони краще за все сприймаються думкою» [7, с. 103]. Або ще таке: «Знання неопосередкованих першопочатків неможливо довести» [8, с. 288]. Аристотель обґрунтовує останнє положення у вигляді доведення від супротивного:

- 1) нехай першопочатки можна довести;
- 2) для будь-якого доведення необхідно знати те, що йому передує та те, з чого доведення виходить;
- 3) отже, на певному етапі деяке положення має одночасно узгоджувати суперечливі характеристики

– бути таким, що передує та таким, що є наступним для одного й того ж самого. Оскільки такий стан справ є суперечливим, то припущення про можливість доведення першопочатків є хибним. Тому існування початків необхідно прийняти, а будь-що інше потрібно доводити. Арістотель виокремлює два типи першопочатків. До першого типу він відносить такі, що притаманні окремій доказовій науці, а другий включає першопочатки, що є спільними для всіх доказових наук. У першому випадку йдеться про внутрішньо-раціональні принципи стандартизації знання, що формулюються для окремої доказової науки. У другому випадку розглядаються принципи зовнішньої раціональності, які мають універсальний характер і застосовуються в царині будь-якої доказової науки, узгоджуючи їх між собою.

Щодо першопочатків логіки як доказової науки, то основними їх властивостями є істинність (оскільки неможливо мати знання про те, чого не існує), первинність, неопосередкованість, передумання тому, що доводиться. Що ж таке першопочатки логіки? По суті, це формальні принципи стандартизації знання, серед яких Арістотель виокремлює три основних, які сьогодні відомі як закони тотожності, логічної несуперечності та виключеного третього. Одним із основних формальних принципів стандартизації знання, на який має спиратися раціональне пізнання, насамперед, логічні, філософські та наукові розвідки, Арістотель вважає закон логічної несуперечності, який називає першоаксіомою, оскільки за своєю природою вона є началом навіть для будь-яких інших аксіом. У «Другій аналітиці» зустрічаємо різні варіанти формулювання цього закону: «Одне й те ж саме не може існувати й не існувати» [там само, с. 100]. Або в іншому місці: «Неможливо одночасно стверджувати та заперечувати одне й те саме» [там само, с. 311-312]. У третій главі четвертої книги «Метафізики» формулювання закону логічної несуперечності звучить подібно до деяких підручників з логіки кінця ХХ ст.: «Неможливо, щоб одне й те ж саме в один і той же час було і не було притаманним будь-чому в одному й тому самому відношенні» [6, с. 300]. Або ще так: «Не можуть будь-які обставини в один і той же час бути такими і не бути» [там само, с. 303]. При цьому Арістотель вказує на необхідність під час застосування цього принципу стандартизації знання проведення будь-яких інших можливих уточнень для запобігання мовних утруднень. Філософ у шостій главі четвертої книги «Метафізики» виводить наслідки із принципу логічної несуперечності:

- неможливо, щоб дещо суперечливе одне одному було разом істинним у одному й тому самому відношенні;

- протилежності (дещо суперечливе. – Л.Ш.) не можуть бути разом притаманними одному й тому самому.

У «Другій аналітиці» формулюється закон виключеного третього: «Відносно будь-чого є істинним або ствердження, або заперечення» [8, с. 313]. У «Метафізиці» цей закон звучить таким чином: «Дещо або існує, або не існує». У другому формулюванні Арістотель відносить його до першопочатків, оскільки вважає, що це твердження можна прийняти

за передумову будь-чого, що підлягає доведенню. Сутність закону виключеного третього Арістотель коментує таким чином: «Не може існувати нічого проміжного між двома членами протиріччя, а відносно будь-чого необхідно що-небудь або стверджувати, або заперечувати».

Щодо закону тотожності, то в працях Арістотеля його сутність формулюється так: «Доводити потрібно про одне». У праці «Метафізика» цей закон набуває заперечного формулювання, а саме: «Неможливо будь-що мислити, якщо не мислити про що-небудь одне; а якщо можливо мислити щось одне, то для нього потрібно підібрати одне ім'я» [6, с. 325]. Арістотель вважає, що не означати чогось одного означає нічого не означати. На підставі вищезазначеного філософ приходить до висновку, що в будь-якому міркуванні слово (поняття. – Л.Ш.) щось позначає, причому тільки щось одне. Проведений аналіз праць «Друга аналітика» та «Метафізика» дозволяє стверджувати, що Арістотель постулює три основні формальні принципи стандартизації знання – закони тотожності, логічної несуперечності та виключеного третього.

У працях А. В. Смірнова логічні принципи стандартизації знання отримують статус граничних основ раціональності. Зокрема, у такому контексті він веде мову про «положення про виключене третє» в Арістотеля як про «опрацьоване в античності уявлення про граничні основи раціональності» [9, с. 175].

Певне значення у концепції Арістотеля відводиться аналізові ролі визначень понять у пізнанні. Він стверджує, що «визначення є позначенням суті (logos) через слово». Логіка як доказова наука ґрунтується на першопочатках і вивчає доведення як основний формальний засіб стандартизації знання. У праці «Друга аналітика» вказано, що доведенням називається силогізм, який дає знання [8, с. 284]. З іншого боку, в цій самій праці зустрічаємо думку про те, що знання ми отримуємо виключно як результат доведень. Тому краще в якості дефініції доведення спиратися на інше формулювання Арістотеля: «Доведенням називається силогізм із необхідних засновків» [там само, с. 291]. У такому підході вимагає уточнення поняття необхідного засновку:

- необхідні засновки виражають дещо загальне, таке, що «притаманне будь-чому» та існує само собою. Загальне має місце тоді, коли воно доводиться відносно будь-якого та первинного;

- необхідні засновки є істинними твердженнями, оскільки «ми знаємо, якщо є побудований силогізм з будь-яких істинних і первинних положень» [там само, с. 307].

У структурі доведення Арістотель виокремлює три основні його складові: 1) те, відносно чого проводиться доведення; 2) положення, що доводиться; 3) те, на підставі чого відбувається доведення.

Для доведень мають існувати положення, які є більш відомими, найбільш загальними і такими, що передують тому, що доводиться: «Загальним же для всіх доказових наук я називає те, чим користуються для того, щоб з нього вести доведення» [там само, с. 313]. Початком доведення є неопосередкований засновок, тобто такий, якому не передує жод-

ний інший засновок. Такий засновок Аристотель називає аксіомою: « загальні положення, які ми називаємо аксіомами, із яких, як з чогось первинного, ведеться доведення» [там само, с. 286] Аксіоми є більш відомими, достовірними та безсумнівними, аніж твердження, які з них виводяться (теореми в сучасному тлумаченні. – Л.Ш.).

Аристотель аналізує наукове знання, яке відокремлює від думки, досвіду та мистецтва. Він уважає, що знання, яке можна отримати шляхом доведення, може існувати в «розумній душі» людини, а саме в її «розумній частині». У структурі розумної частини науковець виділяє дві складові:

- перша, спрямована на знання першопричин є науковою, теоретико-пізнавальною – *epistemonikon*;
- друга, що спрямована на розрахунки, розмірковування – *logistikon*. За предметом він ототожнює його зі знанням про загальне, необхідне, таке, що існує вічно або в більшості випадків. Саме наукове знання дозволяє виокремити істину в її вищих підставах. Він виділяє головне завдання науки як дослідження сутності факту [6, с. 38]. Згідно з Аристотелем, знання загального не виникає завдяки знанню одиничного, але виявляється саме завдяки одиничному. Науковець указує, що більш мудрим є той, хто володіє знаннями в їх загальній формі. Аристотель виділяє окремо мудрість та розум. Під мудрістю він розуміє знання та інтуїцію найбільш цінних за своєю природою речей. Розум же може існувати окремо, самостійно, незалежно від почуттів.

Раціональна компонента концепції Аристотеля ґрунтується на засадах універсальних раціональних принципів стандартизації знання. Саме таким чином він виділяє схеми фігур категоричних силогізмів (хоча використовує тільки три перші, а ідеальним випадком вважає зведення їх до першої фігури: «Серед фігур силогізму перша найбільш підходить для отримання наукового знання, оскільки по ній ведуть доведення і математичні науки, як арифметика, геометрія, оптика, і будь-які науки, що аналізують причини, чому будь-що є, оскільки силогізм, чому будь-що є, отримуємо завжди чи майже завжди по цій фігурі» [8, с. 324]), актуалізуючи при цьому фундаментальний пізнавальний принцип симетрії. Порядок розташування термінів у засновках четвертої фігури є симетричним першій фігурі, а в третій – другій, у рамках моделі осьової симетрії.

Логіку Аристотеля поцінують як універсальну систему формальних принципів стандартизації знання аж до XV ст., коли з'являються перші критичні зауваження на її адресу (наприклад, у працях Петра Рамуса). Але і в більш пізні часи видатні філософи позитивно оцінюють її пізнавальний потенціал. Так, Г.-В. Ляйбніц оцінює логічну систему Аристотеля як одне з найвидатніших та найважливіших

відкриттів, яке включає «мистецтво непогрішності» [10, с. 493], спрямоване на збереження пізнавального інваріанту. Отже, Аристотель обстоює ідею про необхідність продукування засобів раціоналізації знання та про сфери пізнавальної діяльності, в межах яких вони можуть вироблятися – логіки та математики. Тут мова йде, безперечно про логіку як теоретичну царину, в якій відбувається виокремлення формальних принципів стандартизації знання на основі їх філософсько-раціональних аналогів.

Для дослідження взаємозв'язків логіки та раціональності надзвичайно актуальним є той факт, що в доробку Аристотеля вже знаходимо вказівку на трактування логіки та її принципів стандартизації знання як інструменту наукових (раціональних. – Л.Ш.) досліджень. На це вказує контекст використання Аристотелем поняття «органон».

Висновки

1. У філософії та логіці Аристотеля виокремлюються всі три складові логіко-раціональної моделі пізнавальних процесів.

2. Особлива увага в концепції Аристотеля зосереджується на аналізові другої складової моделі – продукуванні формальних принципів і засобів стандартизації знання. Логіка є органом, знаряддям пізнання саме тому, що продукує формальні принципи його стандартизації.

3. Розгляд третьої складової моделі – застосування формальних принципів стандартизації знання в науковому пізнанні, – здебільшого декларується.

Список літератури

1. Шенгерій Л. М. Логіка та раціональність : [монографія] / Л. М. Шенгерій. – Полтава, 2009. – 223 с.
2. Вриет фон Г. Х. Логика и философия в XX веке / Г.Х. фон Вриет // Вопросы философии. – 1992. – № 8. – С. 80–91.
3. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
4. Парахонский Б.А. Практические рассуждения в контексте коммуникации / Б. А. Парахонский // Рациональность, рассуждение, коммуникация : логико-методологический анализ. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 5–21.
5. Доброхотов А.Л. Категория бытия в классической западноевропейской философии / Александр Львович Доброхотов. – М.: Изд-во Московского университета, 1986. – 245 с.
6. Аристотель. Метафизика / Аристотель; пер. с греч. А. В. Кубицкого // Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель – М.: Мысль, 1976–. – Т. 1. – 1976. – С. 63–367.
7. Чанышев А. Н. Аристотель / А. Н. Чанышев. – М.: Мысль, 1987. – 221 с.
8. Аристотель. Аналитики / Пер. с греч. Б. А. Фохта / Аристотель. – Мн.: Современное слово, 1998. – 448 с.
9. Смирнов А. В. Соизмеримы ли основания рациональности в разных философских традициях? / А. В. Смирнов // Вопросы философии. – 1999. – № 3. – С. 168–188.
10. Лейбниц Г. Новые опыты о человеческом разумении автора системы предустановленной гармонии / пер. с франц. П. С. Юшкевича / Готфрид Лейбниц // Лейбниц Г. Соч.: в 4-х т. – М.: Мысль, 1984. – Т. 2. – С. 47–545.

Л.Н. Шенгерий

ПРОДУЦІВАННЯ ПРІНЦИПІВ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ЗНАННЯ В ТВОРЧЕСТВІ АРИСТОТЕЛЯ

В статті проаналізовано творчість Аристотеля в контексті логіко-раціональної моделі пізнавальних процесів.

L. Shengeriy

THE PRODUCTION OF KNOWLEDGE STANDARDIZATION PRINCIPLES IN WORKS OF ARISTOTLE

The analysis of Aristotle's ideas in the context of logical and rational cognitive processes is done. The attention is stressed upon the analysis of formal principles and means of knowledge standardization.

